

Journal of Islamic Propagation

Volume 7 ● No 15 ● Spring & Summer 2026

An Analysis of the Strategy of Religious Education from the Perspective of Grand Ayatollah Seyyed Ali Hosseini Khamenei

Fatemeh Khatibi Kousha*

Azam Kangarani Farahani**

Abstract

The strategy of religious education occupies a significant position alongside the other elements of the Islamic educational system, including its foundations, objectives, principles, methods, stages, factors, obstacles, and dimensions. An educational strategy is the most important intermediate objective, directing educational activities in a manner that enables the greatest possible influence on learners within the shortest feasible time. The purpose of the present study is to analyze the strategy of religious education from the perspective of the martyred scholar, Grand Ayatollah Seyyed Ali Hosseini Khamenei. The research adopts a descriptive-analytical method based on the study of his writings and statements. Following the processes of coding and thematic network formation, the educational strategy was analyzed. The findings indicate that, in the view of the martyred leader Ayatollah Khamenei, the central strategy of religious education is conscious faith. The study further identifies several educational implications of this strategy, including drawing lessons from history, demonstrating the power of God, utilizing documentary films, adopting a Qur'anic perspective toward existence, organizing dialogue-centered discussion sessions, establishing courses on Islamic beliefs, and promoting reading habits appropriate to contemporary social conditions and the period of Muharram.

Key words: Strategy of Religious Education, Grand Ayatollah Seyyed Ali Hosseini Khamenei, Educational Goal, Intermediate Objectives.

* Graduate of Level Three Seminary Studies in Religious Education for Children and Adolescents (Corresponding Author), E-mail: faf.rez.2015@gmail.com.

** Level Three Seminary Student in Religious Education for Children and Adolescents, E-mail: y.k762@yahoo.com.

دو فصلنامه علمی - تخصصی
سال هفتم، شماره پانزدهم، بهار و تابستان ۱۴۰۵

تحلیل راهبرد تربیت دینی در دیدگاه شهید آیت‌الله سیدعلی حسینی خامنه‌ای^{مدظله}

فاطمه خطیبی کوشا*

اعظم کنگرانی فراهانی**

چکیده

راهبرد تربیت دینی در کنار عناصر نظام تربیت اسلامی - مبانی، اهداف، اصول، روش‌ها، مراحل، عوامل و موانع، ساحت‌ها- اهمیت ویژه‌ای دارد. راهبرد تربیت، مهم‌ترین هدف میانی است که با جهت‌دهی به فعالیت‌های تربیتی، زمینه بیشترین اثرگذاری در متری را در کوتاه‌ترین زمان ممکن فراهم می‌کند. هدف از پژوهش حاضر تحلیل راهبرد تربیت دینی از منظر شهید آیت‌الله سیدعلی حسینی خامنه‌ای^{مدظله} می‌باشد. روش پژوهش، توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر مطالعه آثار و بیانات بوده و بعد از کدگذاری و تشکیل شبکه مضامین، به تحلیل راهبرد تربیت پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهد راهبرد تربیت دینی در دیدگاه شهید آیت‌الله خامنه‌ای ایمان آگاهانه است. در پایان، دلالت‌های تربیتی این راهبرد شامل عبرت‌گیری تاریخی، نشان دادن قدرت خداوند، بهره‌گیری از فیلم مستند، نگاه آیه‌ای به هستی، برگزاری جلسات گفتگو محور، تشکیل دوره‌های عقاید اسلامی و ترویج کتاب‌خوانی متناسب با فضای کنونی جامعه و ایام محرم تبیین شده است.

کلیدواژگان: راهبرد تربیت دینی، آیت‌الله سیدعلی حسینی خامنه‌ای، هدف تربیتی، اهداف میانی.

* فارغ التحصیل سطح سه حوزه علمیه رشته تربیت دینی کودک و نوجوان (نویسنده مسئول).

faf.rez.2015@gmail.com

** طلبه سطح سه حوزه علمیه رشته تربیت دینی کودک و نوجوان. y.k762@yahoo.com

مقدمه

تربیت انسان فرآیندی هدفمند است. آنچه تربیت دینی به عنوان اهداف خود در دسته بندی‌های مختلف معرفی می‌نماید، نقطه تمایز آن از سایر مکاتب تربیتی است. برای حصول هر یک از اهداف باید اقداماتی از ناحیه مربی صورت گیرد. با توجه به تکرار اهداف و همچنین تدریجی بودن امر تربیت، به زنجیره‌ای از اقدامات متعدد، متوالی و هدفمند در زمان نسبتاً طولانی نیاز است تا اهداف تربیتی محقق گردد. (عالم زاده نوری، ۱۳۹۶، ص ۱۷ و ۱۸) اگر این اقدامات در میانه راه متوقف شود، کار تربیت به سرانجام نمی‌رسد. (همان) از سوی دیگر زمان و توان مربی محدود است و نمی‌تواند به همه فعالیت‌های متنوع تربیتی متناسب با فهرست طولانی اهداف بپردازد. (همان) محدود بودن زمان و توان مربی از یک سو و تعدد اهداف تربیتی از سوی دیگر، نیاز به نقطه استراتژیک و راهبردی در تربیت را ضروری می‌گرداند.

شناخت راهبرد تربیت دینی به عنوان عنصر بنیادین، چهارچوب فعالیت‌های تربیتی را تعیین کرده و امکان ارزیابی وضعیت موجود، شناسایی قوت و ضعف‌ها را فراهم می‌آورد. تمرکز مستمر بر یک موضوع محوری و پرهیز از پراکندگی، شرط اثرگذاری پایدار و درونی‌سازی ارزش‌هاست، چنانکه امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: «مَنْ أَوْمَأَ إِلَى مُتَفَاوِتٍ، خَدَلَتْهُ الْجَحِيلُ: کسی که به کارهای مختلف بپردازد نقشه‌ها و تدبیرهایش به جایی نمی‌رسد» (نهج البلاغه، حکمت ۴۰۳). در نهایت، راهبرد تربیت دینی پشتوانه نظری اقدامات مربی است و تصمیم‌گیری‌های او را روشمند و هدفمند می‌سازد.

در بررسی پیشینه پژوهش پیرامون راهبرد تربیت دینی، بیشتر مطالعات پیشین یا به معنای متفاوتی از راهبرد پرداخته‌اند و آن را صرفاً به مثابه روش و شیوه تلقی کرده‌اند، یا در ساحت خاصی همچون تربیت اخلاقی «راهبرد تربیت اخلاقی در قرآن کریم» (محمد عالم زاده نوری) به موضوع ورود کرده‌اند. برای نمونه، مقالاتی چون «راهبردهای تربیتی از دیدگاه قرآن» (نبی‌الله صدری فر و سیدابوالقاسم موسوی) و «راهبردهای قرآنی تربیت دینی» (محمد قطبی) راهبرد را در چارچوب منبعی واحد یعنی قرآن کریم بررسی کرده‌اند و پایان نامه «راهبردهای تربیت در نهج البلاغه» (فاطمه ترک صفایی) نیز محدود به منبع نهج البلاغه بوده است. همچنین برخی آثار مانند کتاب «الگوی دینی راهبردی تربیت کودک، نوجوان و جوان» (محمدحسن وکیلی) به

دنبال ارائه نظام کلان تربیت دینی براساس آیات و روایات بوده‌اند، بی آنکه دیدگاه فرد خاصی از اندیشمندان معاصر و متفکران حوزه تربیت را مورد توجه قرار دهند.

با توجه به اینکه استخراج راهبرد تربیت دینی امری تخصصی و نیازمند اجتهاد تربیتی است، و از سوی دیگر اندیشمندان عرصه تربیت دینی چه صراحتاً و چه به طور مفهومی به این مهم توجه داشته‌اند، می‌توان با مطالعه و تحلیل آثار آنان به راهبرد تربیت دینی دست یافت. شهید آیت‌الله سید علی خامنه‌ای رحمته‌الله علیه (۱۳۱۸) از اندیشمندان صاحب نظام فکری در حوزه اسلام‌شناسی، جامعه‌پردازی دینی و تربیت انسانی است. نگاه کلان‌نگر به مسائل اجتماعی و فرهنگی، انس فزاینده با وحی، تسلط بر منابع قرآنی و روایی و شناخت عمیق از نیازهای جامعه اسلامی، زمینه‌ساز شکل‌گیری فهمی همه‌جانبه و کاربردی از اسلام در منظومه فکری وی شده است. پیوند این مبانی با فرآیند جامعه‌سازی اسلامی، ظرفیت بالایی برای استخراج راهبرد تربیت دینی در دیدگاه ایشان را فراهم می‌آورد. این پژوهش درصدد است با روش کتابخانه‌ای و به صورت توصیفی-تحلیلی گزارشی از راهبرد تربیت دینی در دیدگاه شهید آیت‌الله خامنه‌ای ارائه داده و به دلالت‌های تربیتی آن در جامعه کنونی بپردازد.

مفهوم‌شناسی

برای روشن تر شدن مسئله مورد نظر، واکاوی مفهوم چند واژه لازم است:

راهبرد: واژه «استراتژی» که در فارسی به «راهبرد» ترجمه شده است، در لغت به معنای برنامه، سیاست، نقشه، تدبیر، فرماندهی و رزم‌آرایی است و در اصطلاح به معنای هنر طراحی و آرایش نظامی، هنر توسعه و به کارگیری بهتر امکانات در جهت نیل به هدف در مقابل دیگران و به صورت خلاصه، کلی‌ترین سخن و موثرترین راهنما برای رسیدن به اهداف اساسی به کار رفته است. (انوری، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۱۹۹) «با بررسی تعاریف مختلف راهبرد از جنبه نظامی و غیرنظامی، استنباط می‌گردد که راهبرد شامل دو جزء اساسی هدف و مسیر دستیابی به هدف می‌باشد (احمدوند و دیگران، ۱۳۸۹، ص ۱۰۷).»

تربیت: واژه تربیت در کتب لغت فارسی به معنای پرورش، تادیب، آموختن و پروردن کودک تا بالغ شدن و ترقی آمده است. (دهخدا، ج ۴، ص ۵۷۷۶) در زبان عربی واژه «التربیه» از دو ماده «ربو» به معنای رشد و نمو و «رب» به معنای حضانت، اصلاح و تکامل گرفته شده است.

(راغب اصفهانی، ص ۳۳۶. ابن منظور، ج ۱۴، ص ۴۰۱. فراهیدی، ج ۸، ص ۲۵۷) مفهوم تربیت در دسته تعاریف تحلیلی و توصیفی به معنای «زمینه‌سازی شناخت و انتخاب درست» (هادی زاده، ۱۴۰۲، ص ۴۳) به کار برده می‌شود. این تعریف در پژوهش حاضر مدنظر قرار خواهد گرفت.

تربیت دینی: تربیت دینی شامل مجموعه فعالیت‌هایی می‌شود که مبتنی بر چهارچوب و مبانی اسلام موجب پرورش همه ساحات وجودی انسان اعم از بینش، گرایش و رفتار در تمام روابط چهارگانه او با خود، خداوند، دیگران و طبیعت شده تا زمینه دینداری در فرد بوجود آید.

راهبرد تربیت دینی: راهبرد طرح کلانی است که با تمرکز بخشی به اقدامات، بیشترین بهره برداری از فرصت‌ها و منابع محدود را فراهم می‌کند. «بحث از راهبرد تربیت درصدد نمایاندن آن اهداف واسطه‌ای و استراتژیک است که راهی به سوی غایت به شمار می‌روند و در جایگاه مهم‌ترین نقاط میان مبدأ و مقصد، متربی را به بهترین صورت به اهداف عالی تربیت نزدیک می‌گردانند.» (عالم زاده نوری، ۱۳۹۶، ص ۳۱) به عبارت دیگر راهبرد تربیت مهم‌ترین هدف میانی است که با جهت‌دهی به فعالیت‌های تربیتی، زمینه بیشترین اثرگذاری در متربی را در کوتاه‌ترین زمان ممکن فراهم می‌کند.

مبانی نظری

مفهوم «راهبرد تربیتی» در آثار بسیاری از اندیشمندان حوزوی به صورت صریح مطرح نشده و اغلب در قالب ساختارها و رویکردهای ضمنی قابل شناسایی است. از این رو، دستیابی به راهبرد تربیت دینی مستلزم طراحی شاخص‌هایی برای استخراج و تحلیل آن‌ها است. در این راستا، راه‌های شناسایی راهبرد تربیت دینی را می‌توان در سه دسته نشانه‌های زبانی، ساختاری و مفهومی جستجو کرد.

نشانه‌های زبانی عباراتی هستند که به صورت مستقیم بر اهمیت یا ضرورت یک موضوع تاکید می‌کند و شامل تکرار لفظی، تاکید زبانی با استفاده از واژگان خاص، خلق اصطلاح ویژه برای یک مفهوم تربیتی می‌باشد. نشانه‌های ساختاری به جایگاه و نحوه چینش مطالب در آثار اندیشمندان مربوط است که تکرار ساختاری، میزان بسط یک مفهوم و ترتیب مطالب را شامل می‌شود. اما نشانه‌های مفهومی به صورت غیر مستقیم به ضرورت یک موضوع و پیوند آن با سایر مبانی تربیتی می‌پردازد و از جمله آن می‌توان کشف مفاهیم کلیدی و تحلیل آن، مقایسه و تضاد مفهومی و جایگاه علی یک موضوع در منظومه فکری یک اندیشمند را نام برد.

ساختار تربیت دینی در دیدگاه شهید آیت الله خامنه‌ای علیه السلام

تعلیم و تربیت از منظر رهبر شهید انقلاب، مهم‌ترین موضوع تمدنی است (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۸، [Khamenei.ir]) و اصلی‌ترین ماموریت جامعه اسلامی به حساب می‌آید. ایشان تربیت را فرآیندی حیاتی می‌داند که موجب رشد شخصیت، تقویت اعتماد به نفس و شکوفایی استعدادهاى انسان می‌شود؛ به گونه‌ای که در برابر تربیت‌های غیراسلامی، وظیفه اصلی ما ایجاد تحول معنوی و روحی در انسان‌ها است. (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۷۰، [Khamenei.ir]) از این رو «مسئله تعلیم و تربیت، مسئله زندگی بخشیدن و ولادت بخشیدن به یک مخاطب و یک انسان است.» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۸۷، [Khamenei.ir])

با تامل در آثار و بیانات، چنین برمی‌آید که مباحث تربیتی ایشان عمدتاً در ذیل مسئله نبوت، بعثت و رسالت انبیاء علیهم السلام مطرح شده‌اند. از نظر ایشان جریان بعثت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله شامل سه ساحت از ساحات تربیت به نام تربیت عقلانی، تربیت اخلاقی و تربیت قانونی می‌باشد. (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۸۸، [Khamenei.ir]) از طرف دیگر، با توجه به اینکه راهبرد تربیت دینی از جنس هدف است، بررسی مسئله نبوت در نگاه آیت الله خامنه‌ای می‌تواند مسیری برای روشن شدن مسئله تحقیق باشد.

در اندیشه رهبر شهید، هدایت نبوی نه در تقابل با عقل، بلکه در خدمت رشد و شکوفایی آن است؛ به گونه‌ای که عقل دفن شده در زیر غبارهای هوس، ترس، طمع و غرض را از دل خاک بیرون می‌کشد و آن را به جایگاه واقعی خود باز می‌گرداند. (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷، ص ۲۴۸) فلسفه نبوت، براساس آموزه‌های نهج البلاغه، در این است که انسان را به میثاق فطری اش بازگرداند و نعمت‌های فراموش شده وجود او را یادآوری کند. (همان) این مهم جز با پالایش عقل و تهذیب جان ممکن نیست.

اگر فلسفه نبوت را چرایی بعثت پیامبران بدانیم، هدف نبوت، مقصد و جهت این حرکت الهی است. «انبیاء علیهم السلام می‌آیند تا انسان‌ها را از بدی‌ها، از پستی‌ها، از جهالت‌ها، از رذیلت‌های اخلاقی، از پوشیده ماندن استعدادهای درونی خلاص کنند، نجات دهند. از آن‌ها انسان کامل و متعالی بسازند.» (همان، ص ۳۰۳) اما تحقق این هدف غایی، نیازمند طی مراحل و تحقق اهداف میانی است. مهم‌ترین آن تشکیل جامعه توحیدی است. (همان، ص ۳۰۷) پیامبران با اعلام توحید، جریان جدیدی در عالم ذهن و اندیشه ایجاد می‌کنند؛ به گونه‌ای که انسان موحد با

خروج از تنگ نظری، چشم انداز وسیعی را از آفرینش الهی می‌بیند که غیر قابل احصاء است. (همان) در نهایت می‌توان گفت با تحلیل مسئله نبوت و بررسی چرایی و هدف آن، هدایت عقل و تغییر اندیشه انسان‌ها نقطه آغاز مسیر تربیت دینی به حساب می‌آید.

جایگاه تربیت عقلانی در هندسه تربیت دینی

با توجه به آنچه درباره فلسفه نبوت و نقش هدایت عقل در بعثت انبیاء علیهم‌السلام بیان شد، در همین زمینه رهبر انقلاب از تعبیر «تربیت عقلانی» استفاده می‌کند. عقلانیت بر پایه مبانی، اصول و باورهای اصیل شکل می‌گیرد (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۰، [Khamenei.ir]) و خرد را می‌توان به عنوان دوراندیشی معرفی کرد؛ به گونه‌ای که تبعات و جوانب یک اقدام در آینده در نظر گرفته شود. (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۲، [Khamenei.ir]) مفهوم تربیت عقلانی در نگاه ایشان به معنای «نیروی خرد انسانی را استخراج کردن، آن را بر تفکرات و اعمال انسان حاکم قرار دادن، مشعل خرد انسانی را به دست انسان سپردن تا راه را با این مشعل تشخیص دهد و قادر بر طی کردن آن باشد. این اولین مسئله است و مهم‌ترین مسئله هم همین است.» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۸۸، [Khamenei.ir])

به نظر می‌رسد از منظر شهید آیت‌الله خامنه‌ای رحمته‌الله‌علیه تربیت فکری و عقلانی به معنای اندیشه ورزی در درجه اول و دانش اندوزی در درجه دوم می‌باشد. ایشان برای تعلیم سه عرصه قائل شده و مهم‌ترین قسمت آن را یاد دادن تفکر مطرح می‌کند. «اگر کودک یاد بگیرد که فکر کند - فکر صحیح و منطقی - و برای فکر کردن درست راهنمایی شود؛ سطحی نگری و سطحی آموزشی در مسائل زندگی یک جامعه را زمین گیر می‌کند و در بلند مدت اثر بیشتری دارد.» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۳، [Khamenei.ir]) علت پرداختن به تربیت فکری به معنای اندیشه ورزی در دوران کودکی، شکل دادن هویت انسانی کودک و بوجود آوردن خلیقایی است که تا آخر عمر برای او مفید و موثر باقی می‌ماند. (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۱، [Khamenei.ir])

چنان که پیشتر بیان شد، بعثت پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم یک رخداد تربیتی است که تمام ابعاد وجود انسان را در بر می‌گیرد و در سه محور اصلی تربیت عقلانی، تربیت اخلاقی و تربیت قانونی قابل تحلیل است. این سه ساحت از تربیت، در اندیشه رهبر شهید انقلاب، ترتب دارند. «اولین کار پیامبر مکرّم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم اشاره عقل است، برشورانندن قدرت تفکر است؛ قدرت تفکر را در یک جامعه تقویت کردن. این حلال مشکلات است. عقل است که انسان را به دین راهبرد می‌دهد، انسان را

به دین می‌کشاند. عقل است که انسان را در مقابل خدا به عبودیت و اداری می‌کند. عقل است که انسان را از اعمال سفیهانه و جهالت آمیز و دل دادن به دنیا باز می‌دارد؛ عقل این است. لذا اول کار این است که تقویت نیروی عقل و خرد در جامعه انجام بگیرد؛ تکلیف ما هم همین است.» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۸۸، [Khamenei.ir])

در نگاه ایشان تقدم تربیت عقلانی با سه دلیل به اثبات می‌رسد: دعوت به خردورزی و عقلانیت در بعثت پیامبران، تکیه بر عقل و خرد در تعالیم قرآنی و سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و تصریح امیرالمؤمنین علیه السلام به استخراج گنجینه‌های خرد در تبیین علت مبعوث شدن انبیاء علیهم السلام. (همان) در نتیجه، تربیت عقلانی زیرساختی ضروری برای شکل‌گیری دینداری آگاهانه و پایدار است که بدون آن، سایر ابعاد تربیت دینی از انسجام و عمق لازم برخوردار نخواهند بود.

نسبت ایمان و عقل در تربیت دینی

افزون بر عقلانیت و محوریت تربیت عقلانی در اندیشه شهید آیت الله خامنه‌ای علیه السلام، ایمان نیز از جایگاهی ویژه و بنیادین برخوردار است. «تلاش و حرکت آدمی که فلسفه بودن اوست، نقطه آغاز و سکوی پرشی دارد و آن ایمان است. بدون ایمان هر حرکت و پویایی ناپایدار و بی فرجام است.» (سیدعلی حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷، ص ۴۳) ایشان در تبیین جایگاه ایمان، تاکید می‌کند که هر آنچه یک انسان برای دستیابی به سعادت نیاز دارد - در هر نگاه و جهان‌بینی - دقیقاً همان چیزی است که در فرهنگ قرآنی به انسان مومن نوید داده شده است. (همان، ص ۱۰۹)

ایمان به معنای باور، پذیرش و پایبندی به حقیقتی است که انسان برای رسیدن به آن تلاش می‌کند و در مسیر آن مجاهدت دارد. (همان، ص ۴۳) در حقیقت، ایمان وابستگی فکری، اعتقادی و روانی به یک شخص، قطب و یا به یک مرکز است که سبب حرکت به دنبال آن جاذبه می‌گردد. در نگاه ایشان، ایمان واقعی دو لازمه دارد: نخست آن که از مسیر تفکر، درک روشن حاصل شده باشد (همان، ص ۷۰) و دوم آن که در رفتار و عمل فرد متجلی شود و تعهدات ناشی از آن را به طور کامل بپذیرد. (همان، ص ۴۹)

در منظومه تربیتی شهید آیت الله خامنه‌ای علیه السلام، ایمان نه تنها یکی از اهداف میانی تربیت اسلامی است، بلکه نقطه آغازین و محور شکل‌گیری شخصیت انسان نیز به شمار می‌رود. «هیچ چیز معادل ایمان نیست. شما از این بچه هر بخواهید بسازید باید در او ایمان بوجود

آورید... اگر این بچه‌ها با ایمان پرورش پیدا کردند و شما توانستید بذر ایمان را در دلشان بکارید، در آینده می‌شود از آنان هر شخصیت عظیمی ساخت و برای هر کاری مناسب‌اند. اگر این عنصر را در آنان نداشته باشیم، برای هیچ کاری مناسب نیستند؛ هرچه بشوند، نامطمئن‌اند... سعی کنید ایمان را در بچه‌ها تقویت کنید. این اولین نقطه است. البته آن وقت می‌توان بر محور ایمان، تعصب و جمود و امثال آن را پروراند و تنید؛ می‌توان صفات عالی، آزاد اندیشی، شجاعت، بزرگواری و سماحت را پروراند و تنید. آنچه را که فکر می‌کنید برای این بچه و برای شخصیت او لازم است، بر محور ایمان بتنید.» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۷۶، [Khamenei.ir])

اهمیت ایمان از یک سو و ضرورت تعقل از سوی دیگر، این پرسش را به ذهن می‌آورد که در تربیت انسان کدام یک نقش بنیادی‌تری ایفا می‌کند و از اهمیت بیشتری برخوردار است؟ از نظر رهبر شهید انقلاب، انسان مطلوب اسلام دو ویژگی اساسی دارد: «اولا مومن باشد؛ ایمان شرط اول است. ثانيا خردمند باشد؛ یعنی عقل را به کار بگیرد، اندیشمند باشد، یعنی فکر کند.» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۹، [Khamenei.ir]) به عبارت بهتر، ایمان به عنوان نیروی محرکه انسان در میدان عمل، باید از جنس معرفت باشد. (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۷۶، [Khamenei.ir]) ایشان ایمان را در چارچوب یک ایدئولوژی زندگی ساز تحلیل کرده و معتقدند نقطه اساسی در چنین مکتبی این است که انسان بفهمد «من اینجا برای کاری آمده‌ام» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷، ص ۷۲) این فهم، از مسیر تفکر و تعقل حاصل می‌شود و ایمان حقیقی زمانی شکل می‌گیرد که فرد با تامل، به باور برسد. در نظام فکری شهید آیت‌الله خامنه‌ای علیه‌السلام، چنین ایمانی که پشتوانه عقلانی دارد، ایمان آگاهانه نامیده می‌شود. (همان، ص ۶۸) در مقابل ایمان آگاهانه، ایمان مقلدانه و متعصبانه وجود دارد که بر اساس احساس صرف است و زائل شدن آن به آسانی کسب آن است. (همان) بنابراین مسیر ایمان در تربیت دینی از اندیشه و بینش می‌گذرد و شور و عشق ایمانی مبتنی بر بصیرت است.

ایمان آگاهانه؛ راهبرد تربیت دینی

همانطور که پیش از این بیان شد، نقطه آغاز حرکت انبیاء علیهم‌السلام توحید است؛ اما این توحید صرفاً یک شعار یا بیان لفظی نیست، بلکه آغاز یک جریان فکری و معرفتی در ذهن انسان است. پس بکارگیری قدرت تفکر و اندیشه نقطه آغاز تربیت دینی نیز به شمار می‌آید. در این چارچوب،

نسبت عقل و ایمان در تربیت دینی به صورت دو سویه مطرح می‌شود، از یک سو، ایمان می‌تواند پشتوانه عقلانیت و تفکر باشد و از سوی دیگر، عقلانیت و تأمل می‌تواند پشتوانه شور و عشق ایمانی باشد.

براساس آنچه گفته شد، به نظر می‌رسد تربیت دینی در منظومه فکری رهبر شهید انقلاب، یک مسیر پیوسته است که از عقل آغاز می‌شود، به ایمان می‌رسد و در نهایت انسان را به سوی تعالی و تحقق جامعه توحیدی سوق می‌دهد. در این مسیر، تربیت عقلانی نقش آغازگر و زمینه‌ساز را ایفا می‌کند؛ یعنی نقطه شروع فعالیت‌های تربیتی باید بر تقویت قدرت تفکر، تأمل و فهم استوار باشد. اما سرمایه‌گذاری اصلی باید بر شکل‌گیری ایمان آگاهانه متمرکز شود؛ ایمانی که اگر به درستی تحقق یابد، شرایط سعادت فراهم شده و سایر اهداف تربیتی نیز در پی آن محقق خواهند شد. این ایمان، هم محصول عقلانیت است و هم پشتوانه آن؛ هم انگیزه حرکت است و هم ضامن پایداری در مسیر تربیت دینی. در نهایت می‌توان گفت در نگاه ایشان، ایمان آگاهانه راهبرد تربیت دینی می‌باشد.

دلالت‌های تربیتی راهبرد تربیت دینی در دیدگاه شهید آیت الله خامنه‌ای علیه السلام

ایمان آگاهانه یک جریان فکری - معرفتی در ذهن انسان است که فرد از تنگ نظری خارج شده و با دستیابی به جهان‌بینی وسیع توحیدی، زمینه پذیرش قلبی برای او ایجاد می‌شود. بر همین اساس، محور کلیدی در فعالیت‌های تربیتی، آن چیزی است که فکر و اندیشه متربی را به راه انداخته، او را از سطحی‌نگری در امان داشته و وسعت دید می‌دهد. در همین راستا و با توجه به فضای جامعه کنونی و ایام محرم، به چند مورد از دلالت‌های این راهبرد برای مخاطب نوجوان، به صورت مصداقی پرداخته می‌شود.

۱. عبرت‌گیری تاریخی

بیان تاریخ و سرگذشت پیشینیان، یکی از قدرتمندترین ابزارها برای تقویت باور توحیدی از طریق جریان معرفتی برای نوجوانان است. داستان‌ها انسان را از سطح شناخت ذهنی فراتر برده و به درک شهودی و عینی مفاهیم می‌رسانند. این تجربه، دیگر صرفاً یک پیوند عقلی نیست، بلکه به پیوند قلبی بدل شده و گره عمیق تری در دل ایجاد می‌کند. خداوند بارها در قرآن کریم با نقل داستان‌های عبرت‌آموز گذشتگان، انسان را به این شیوه هدایت کرده است. انتخاب داستان‌های

مناسب همراه با تطبیق آن با مفاهیم فضای جامعه، مثل تقابل حق و باطل و جریان بیعت نکردن امام حسین علیه السلام با یزید که رهبر شهید انقلاب نیز به آن اشاره کرده بودند، نمونه‌هایی از این قبیل است

۲. نشان دادن قدرت خداوند

یکی دیگر از مهم‌ترین مواردی که نوجوان را به اندیشیدن وادار می‌کند و فکر توحیدی را قوت می‌بخشد، نشان دادن آیات قدرت خداوند است. یکی از مصادیق روشن این قدرت، استقامت در برابر استکبار و دشمن می‌باشد. در ایام محرم می‌توان با روایت و تحلیل مستند امدادهای غیبی در جنگ رمضان، جلوه‌های عینی یاری الهی را برای نوجوانان ملموس ساخت. استفاده از داستان‌های کوتاه (مثل جریان طبس ۲)، طرح نمونه‌هایی از شجاعت و پایداری، بهره‌گیری از روایت‌های تصویری مثل عکس یا فیلم‌های کوتاه و پیوند دادن مفهوم یاری الهی با موقعیت‌های روزمره زندگی می‌تواند از جمله راهکارهای موثر باشد.

۳. بهره‌گیری از فیلم مستند

«امروزه دشمنان این ملت و این انقلاب و این نهضت عظیم مردمی به سراغ تحریف و دروغ و تغییر واقعیات در ذهن‌ها رفته‌اند؛ چیزی که می‌تواند ذهن‌ها را روشن کند، همین مستندهای شماس است.» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۶، [Khamenei.ir]) فیلم مستند یکی از بهترین موارد برای به راه انداختن قدرت فکر و اندیشه است؛ زیرا نوجوان را با لایه‌های پنهان اتفاقات آشنا می‌کند. با توجه به جنگ اخیر، می‌توان از مستندهایی استفاده کرد که تاریخچه دشمنی آمریکا با ایران را نشان می‌دهد و ماهیت واقعی آن را روشن می‌سازد.

۴. نگاه آیه‌ای به هستی

شناخت هستی و توجه به پدیده‌هایی که در عالم رخ می‌دهد، در حقیقت پلی است میان آگاهی و ایمان. (ملکی، ۱۴۰۳، ص ۹۸) این نگاه، عالم را محضر خداوند می‌بیند و با تفکر و تدبیر در وقایع و نشانه‌ها، ایمان را افزایش می‌دهد. مریبان و مبلغان می‌توانند با الهام گرفتن از واقعه عاشورا، نگاه آیه‌ای به پدیده‌های هستی را در نوجوانان پرورش دهند. راهکارهای اجرایی در این زمینه عبارتند از: اردوهای شبه راهیان نور در مناطقی که در جنگ تحمیلی سوم مورد حمله

دشمن واقع شده و برپایی هیئت و حلقه‌های گفتگو، کارگاه سفیران آیه‌ها با هدف آموزش نوجوانان برای روایت‌گری داستان‌های کوتاه و درس‌های استقامت عاشورا و تطبیق آن با جنگ رمضان به زبان خود آنان (نقاشی، شعر، داستانک)، ایستگاه مقاومت با هدف تبیین نبردهای روزانه با نفس اماره (مانند تبلی در نماز و...) و پیوند آن با داستان‌های مقاومت عاشورا، مقایسه وقایع عاشورا و جنگ رمضان و جستجو در یافتن مصداق‌هایی از ایثار، فداکاری و مقاومت در قالب ساخت برنامه‌های تربیتی.

۵. برگزاری جلسات گفتگو محور

تخاطب با نوجوانان و گفتگو با آنان در مورد مسائل روز و شبهات یکی از مواردی است که با تولید محتواهای معرفتی در فضای مجازی جبران نمی‌شود. یعنی برای ایجاد دید وسیع و خروج از تنگ نظری، به راه انداختن کانال‌هایی در پیام‌های رسان‌های اجتماعی کافی نیست و باید در رو با نوجوان صحبت کرد. برگزاری حلقه‌ها در ایام محرم، پیش از شروع هیئت، و مواجه کردن نوجوانان با یک پرسش، می‌تواند در تقویت قدرت تفکر آنان موثر باشد.

۶. تشکیل دوره‌های عقاید اسلامی

«آن چیزی که لازم است، یک دوره عقاید متین و کاملاً ساده و دور از آن استدلال‌های فلسفی و عرفانی می‌باشد، آن هم به اندازه‌ای که ذهن این جوان آن را بپذیرد.» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۶۸، [Khamenei.ir]) برای شکل‌گیری جهان‌بینی توحیدی و انتقال معارف دینی به نوجوانان، برگزاری دوره‌های آموزشی عقاید با زبانی ساده و قابل فهم، امری ضروری است. در این میان، کتاب «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن» تألیف رهبر شهید انقلاب، مباحث مهم عقایدی را در چند فصل خلاصه کرده است که می‌تواند با پردازش‌هایی مانند مثال‌های کاربردی، داستان پردازای‌های قرآنی، استفاده از ابزارهای بصری مثل ویدئوهای کوتاه و... مفاهیم عمیق آن را منتقل کند.

۶. ترویج کتاب خوانی

مطالعه کتاب‌های مفید از دو جهت برای نوجوانان اهمیت دارد، یکی اینکه بر اطلاعات آنان می‌افزاید و دوم اینکه محفوظات و مطالعات، زمینه تفکر و تحلیل را فراهم می‌کند. ایام محرم و

فضای هیئت، به دلیل ماهیت تامل برانگیز و جمع محور خود، بستری مناسب برای تقویت عادت کتاب خوانی در میان نوجوانان فراهم می‌آورد. برای بهره‌گیری از این ظرفیت، می‌توان ایستگاه‌های مطالعه در هیئت با میزهای کوچک فراهم کرد، تا نوجوانان بتوانند پیش یا پس از مراسم، چند دقیقه مطالعه داشته باشند یا کتاب امانت بگیرند. برای معرفی کتاب‌های خوب و متناسب می‌توان حلقه‌های گفتگوی کوتاه برگزار کرد. مریبان در این زمینه، می‌توانند تجربه مطالعات خود را به اشتراک بگذارند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

راهبرد تربیت دینی در دیدگاه شهید آیت‌الله خامنه‌ای علیه السلام «ایمان آگاهانه» است؛ بدین معنا که مهم‌ترین و بنیادی‌ترین موضوع در تربیت اسلامی، ایجاد یک جریان فکری-معرفتی است که با گسترش افق اندیشه، زمینه پذیرش قلبی توحید را در انسان فراهم می‌آورد. در همین راستا، با توجه به فضای جنگ تحمیلی سوم و ایام محرم، دلالت‌های تربیتی این راهبرد برای نوجوانان شامل ترویج کتاب‌خوانی، عبرت‌گیری تاریخی، نشان دادن قدرت خداوند، بهره‌گیری از فیلم مستند، نگاه آیه‌ای به هستی، برگزاری جلسات گفتگو محور و تشکیل دوره‌های عقاید اسلامی می‌باشد.

کتابنامه

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق) لسان العرب، جلد چهاردهم. بیروت: دار صادر.
۲. احمدوند، علی محمد و دیگران (۱۳۸۹) «مروری بر مدل‌های انتخاب راهبرد»، نشریه علمی پژوهشی مدیریت فردا.
۳. انوری، حسن (۱۳۸۱) فرهنگ بزرگ سخن. تهران: سخن.
۴. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳) لغت نامه، جلد چهارم. تهران: روزنه.
۵. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق) مفردات الالفاظ القرآن. بیروت: دارالشامیه.
۶. عالم زاده نوری، محمد (۱۳۹۶) راهبرد تربیت اخلاقی در قرآن کریم. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۷. فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۳۶۷) العین، جلد هشتم. قم: هجرت.
۸. ملکی، حسن (۱۴۰۳) درآمدی بر نظریه تعلیم و تربیت در بیانات حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای علیه السلام. تهران: انقلاب اسلامی.

۹. نهج البلاغه (۱۳۷۴) تصحیح صبحی صالح. قم: مرکز البحوث الاسلامیه.
۱۰. هادی زاده، محمدتقی (۱۴۰۲) فقه تربیت؛ مفهوم تربیت و حیانی. قم: انتشارات اخلاق و تربیت.

11. <https://farsi.khamenei.ir>